

VU Research Portal

Iz žyttievoho šliaxu ognoho istoryka (movoznavči zmanhannia Heuzinxy zamolodu)
Noordegraaf, J.

published in

Zbirnyk Charkivskoho istoryko-filolohičnoho tovarystva (Nova serija, t. 12)
2006

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Noordegraaf, J. (2006). Iz žyttievoho šliaxu ognoho istoryka (movoznavči zmanhannia Heuzinxy zamolodu). Zbirnyk Charkivskoho istoryko-filolohičnoho tovarystva (Nova serija, t. 12), 267-278.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

З 41 Збірник Харківського історико-філологічного товариства /
Харківський національний педагогічний університет; Харківське
історико-філологічне товариство. — Харків, 2006. — Т. 12. —
409 с. — (Нова серія).

ISBN 978-966-372-082-1

ББК 80 + 63 + 87

© Харківський національний
педагогічний університет, 2006.

© Харківське історико-філологічне
товариство, 2006.

= **Zbirnyk Xarkivs'koho istoryko-filolohičnoho tovarystva** (Nova serija,
t. 12), Xarkiv 2006, 409 pp. / Xarkivs'kyj nacional'nyj pedahohičnyj
universytet; Xarkivs'ke istoryko-filolohične tovarystvo.

[= Nordexraf, Jan. "Iz žyttievoho šliaxu oghoho istoryka (movoznavčij
zmahannia Heuzinxu zamolodu", pp. 267-278.]

ІЗ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОДНОГО ІСТОРИКА (мовознавчі змагання Геузінхи замолоду)

1. Упродвідні завваги

У тривалій суперечці навколо спрощення правопису історик Йоган Геузінха (1872–1945) публічно виступив у 30-х рр. проти позиції спрощенців. Хоча він неабияк симпатизував діяльності заснованої 1934 р. Національної спілки на підтримку порядку та одності в літературній мові, що намагалася обстоювати всіма можливими засобами правопис Де Фріса й Те Вінкела, стати її головою усе ж відмовився. Притому, однак, 25 вересня 1934 р. у листі до секретаря цієї Спілки нідерландиста Гендріка Арнолда Гевелера (1899–1976), під ту пору замісника директора Амстердамської зреформованої гімназії, він висловлював готовість “подати письмово свою думку щодо цього спірного питання, дозволяючи її оприлюднення” [12, с. 42]¹. В «Одвертому листі до добродія Г. А. Гевелера з Гілверсума», надрукованому в газеті «Де Телехраф» 19 жовтня 1934 р. Геузінха закликав повернутися до старої системи Де Фріса й Те Вінкела.

У передвоєнному нідерландському суспільстві слова лейденського історика мали таку вагу, що тодішній міністр освіти Гендрік Пітер Маршан (1869–1956), ініціатор впровадження т. зв. “Маршанового правопису” у викладанні та при складанні іспитів з 1 вересня 1934 р., не міг не зреагувати публічно на одвертого листа Геузінхи. Отож, 29 жовтня 1934 р. Маршан у спеціальному радіозверненні під назвою «Останній раунд правописних змаг» заявив, зокрема, що лист Геузінхи хоч і справив враження в певних колах, але не так наведеною аргументацією, як самим фактом своєї появи. Знаний під прізвиськом “нідерландський тигр”, Маршан твердив, що історикові Геузінсі краще було б залишити свою думку при собі, бо в питаннях правопису компетентними є лише мовознавці.

Роздратований Геузінха відповів:

Мушу завважити, що я свого часу студював нідерландське мовознавство й упродовж тривалого часу більше схилився у власних дослідженнях не до історичної, а до мовознавчої царини. Маю визнати, що то було давно, але мені здавалося, що забув я з того не все [17, с. 554].

На мій погляд, Геузінха загалом мав рацію. Як мені видається, його позицію 30-х рр. у правописному питанні можна пов’язати з його уявленнями про мовознавство, виробленими під час навчання в університеті,

¹ Листи Геузінхи до Гевелера, який пізніше став бібліотекарем Амстердамського вільного університету, зберігаються в університетському Центрі історичної документації з питань історії протестантизму.

але йдеться мені тепер не про те. Наголосити я хочу ось на чому: декілька років тому історик Вессел Крул приділив неабияку увагу мовознавчому етапові в житті Геузіньхи, що з ним лінгвісти не надто добре обізнані [див.: 26, 27, 28]. Продовжуючи й доповнюючи праці Крула цим причинком, який має насамперед документальний характер, я прагну дещо повніше висвітлити поставу, прибрану Геузіньхою наприкінці XIX ст. в мовознавчих питаннях, – як перший крок до рішучішого повернення цієї поста-ті в лоно мовознавчої науки (чого Крул не схотів або не зміг зробити).

Наступні параграфи мають правити за вступ до публікації датованої 1898 р. і, скільки мені відомо, єдиної закінченої статті Геузіньхи в галузі мовознавства, яка збереглася. Її назва – «Про занедбання лексичного значення порівняльним мовознавством».

2. Геузіньха та мовознавство

Йоган Геузіньха народився 1872 р. у Хронінгені. До місцевої гімназії він учасяв одночасно з майбутнім англістом Етско Креусінхою (1875–1944), відомим мовознавцем і прихильником спрощення правопису (між ними обома згодом не раз виникатимуть гострі конфлікти) [див. 9]. Серед його вчителів був нідерландист Ян Те Вінкел (1847–1927), який 1892 р. переїхав з Хронінгена до Амстердама, де влаштувався на працю в університеті. По багатьох роках Геузіньха згадував:

Мову він викладав не вельми добре [...] Від нас не була прихованою та об-ставина, що думками цей широ нічний птах перебував деінде. Він повсякчас смоктав недопалок сигари та брязкотів в'язанкою ключів у кишені власних штанів [18, с. 15].

Якщо Креусінха не мав із ним надто близьких стосунків [див. 9, с. 36], то Геузіньха, який діставав високі оцінки з предмета “нідерландська мова”, розповідає, що отримав з боку те Вінкела “поштовх”. У першому класі Геузіньху захопили досить-таки принагідні міркування його вчителя нідерландської мови про “засади загальногерманського перезвуку”: “Ці відомості неабияк мене вразили, й відтоді я поклав собі, що студіюватиму мовознавство” [18, с. 15]².

² Щодо граматичних поглядів Те Вінкела – див. розвідку Ельс Ельфєрс [8]. Гарну світлину Яна Те Вінкела, “що сидить, схилившись над книжкою, у власній робітні за столом, заваленим паперами, на позір – геть абияк, а насправді – кожнісінький на своєму чітко визначеному місці” [47, с. 357], – вміщено в одному з чисел часопису «Гет Левен» за 1918 р.

В «Описі архіву проф. д-ра Яна Те Вінкела (1847–1927)», складеному Йоганнесом Йо-сефом М. Босом і Ніко Яном Філіпом ван дер Лофом, віднотовано три листи Геузіньхи до свого колишнього вчителя [див. 6, с. 34]. Два з них датовані 1900 р.; вони свідчать, що Те Вінкел радо погоджувався рекомендувати Геузіньху на посаду “викладача російської мови в Торговельному училищі”, аби той міг покинути вчителювання в Гарлемі. “Не пере-оцінюючи свого знання російської мови, – писав Геузіньха, – я все-таки гадаю, що зумію для початку навчати найперших засад, а за умови цілеспрямованих подальших студій спроможуся й на щось більше” [11, с. 39]. Утім, ці його намагання закінчилися нічим.

Вивчавши в гімназії, серед іншого, гебрайську та арабську мови, Геузі́нха бажав вступити на арабські студії в Лейдені, але його батько не схвалив цього наміру з фінансових міркувань. Отож, молодий Геузі́нха пішов на нідерландську філологію в рідному місті, потім провів один семестр у Ляйпцігу (1895–96 рр.) й відтак отримав диплома, оборонивши 28 травня 1897 р. у Хронінгені під керівництвом класичного філолога Якоба Самуела Спесра (1849–1913) дисертацію на санскритську тематику: «Відусака в індійському театрі». У 1897–1905 рр. він викладав історію у Гарлемській муніципальній загальній середній школі, хоча й не був з тієї праці надто втішений. У 1903 р. він був допущений як приват-доцент до викладання курсу давньоіндійських старожитностей і письменства в Амстердамському університеті. Ще за два роки його призначено професором вітчизняної та загальної історії в Хронінгені. Переїхавши 1915 р. до Лейдена, він обіймав там кафедру загальної історії до 1941 р., коли університет з наказу німецьких властей припинив свою роботу. Помер Геузі́нха 1945 р.

Вступивши на нідерландистику 1891 р., Геузі́нха навчався за програмою, багато в чому зорієнтованою на німецьку наукову традицію. Від початку 2-ої пол. XIX ст. в нідерландських університетах, коли брати мовні дисципліни, щораз дужче зміцнюються позиції історичного мовознавства.

У найвищому освітньому законі 1876 р. цей процес набув формально-го закріплення. Засновано докторат із нідерландської філології, причому вимоги кваліфікаційних іспитів віддзеркалювали істотні здобутки в мовознавчій царині, досягнуті впродовж XIX ст., до чого великою мірою спричинилися німецькі науковці. Недарма період із 1876 по 1900 рр., на який припадають лінгвістичні студії Геузі́нхи, називають “Бругмановою добою” [див. 24, с. 204] – від прізвища провідного німецького мовознавця Карла Бругманна (1849–1919), ляйпцізького професора й чільного представника т. зв. “молодограматичного” напряму [див. 7]. Ляйпцізький університет славився своєю мовознавчою наукою, переважно скерованою в той час, як відомо, на порівняльно-історичні дослідження.

Унаслідок такої порівняльно-історичної спрямованості навчальна програма містила пункт, згідно з яким кандидат на докторський ступінь із нідерландської філології, складаючи кваліфікаційний іспит, мав засвідчити свою засадничу обізнаність із санскритом³. Сталося так, що Геузі́нха врешті-решт і докторську працю оборонив в галузі індології. Щоправда, перед тим він намірявся був написати дисертацію з питань порівняльного

³ Огляд навчальної програми з нідерландської мови подає Артур Ван Ессен [див. 9, с. 39–40]. Завважмо, що вимогу опанування основ санскриту 1921 р. офіційно заступлено курсом «Вступ до загального мовознавства». У своїх лекціях із загального мовознавства, прочитаних у 1933/34 навчальному році в Амстердамському вільному університеті, проф. Якобус Вілле (1881–1964) зазначав, що під загальним мовознавством не мається на увазі “філософічна рефлексія над мовою”, а “з усією очевидністю визначено, що як не виключна, то бодай основна увага має приділятися насмперед загальним засадам порівняльно-історичного мовознавства” (с. 3–4 першої частини конспекту його курсу загального мовознавства за 1933/34 навч. рік із моєї приватної книгозбірні).

мовознавства. Задля цього він, склавши в червні 1895 р. кваліфікаційний докторський іспит, уже в жовтні того самого року виїхав був до Німеччини, щоб відбути зимовий семестр у Ляйпцігу. Молоді нідерландці нерідко готували свої дисертації в німецьких університетах. Наприклад, Рунланд Антоні Коллевейн (1857–1942), проти чиєї правописної системи пізніше виступить Геузі́нха, здобув докторський ступінь 1880 р. в Ляйпцігу; і там-таки у 80-х рр. збирався оборонити мовознавчу дисертацію Херардус Й. П. Й. Болланд (1854–1922), що пізніше буде колегою Геузі́нхи в Лейдені, де обійматиме кафедру філософії. Отож, і Геузі́нха “з власної волі та бажання” подався студіювати порівняльне мовознавство до Німеччини, “а саме до головного осередку школи, що її тоді називано “молодограматичною”, – до Ляйпцізького університету” [18, с. 21].

У Ляйпцігу Геузі́нха не знайшов того, чого шукав. Досить скоро він дійшов висновку, що практиковане молодогораматиками мовознавство через свою спрямованість на формальні аспекти мови не надасть йому інструментарію, потрібного для аналізу питань, які він сам мав за присутні [див. 18, с. 22, 27]. Для своєї дисертаційної роботи він на початку 1896 р. обрав тему, що вимагала зовсім іншого підходу, як впливає з її чорнового варіанту, написаного після повернення Геузі́нхи до Хронінгена. Цей 38-сторінковий рукопис під назвою «Упровід і підступ до студії про світло та звук» дає непогане уявлення про його намір показати значення поетично-асоціативних чинників у розвитку мови [див. 16]⁴. Він прагнув дослідити, як в індоевропейських мовах виражається сприйняття світла та звуку. Сам автор окреслював власний задум так:

Невдовзі мене захопило питання ось про що. З якої глибинної причини різноманітні мови при називанні чуттєвих сприйнять в однаковісінський спосіб пере-стрибують з однієї чуттєвої сфери до іншої? Чому дотикові та вагові поняття, як-от важкий, легкий, гострий, тупий, застосовуються до розрізнення звуків та кольорів або сили світла? [18, с. 27].

Повернувшись до Хронінгена в березні 1896 р., Геузі́нха заходився вишукувати позначення світлових і звукових сприйнять у словництві різних мов. За кілька місяців він показав свій начерк наміченому науковому керівникові Барендові Сеймонсові (1853–1935), професорові порівняльного мовознавства в Хронінгенському університеті. Ознайомившись з ідеєю Геузі́нхи, Сеймонс, який і собі студіював був у Ляйпцізі, не схвалив запропонованого плану дослідження: мовляв, його зміст не стосується мовознавства, хоча й становить величезний інтерес для психолога⁵.

⁴ Як завважає Крул, на відміну від молодогораматиків, що майже не включали питань семантики до власної дослідницької програми, Геузі́нха мав намір “установити набагато щільніший зв’язок між мовою та думкою” [27, с. 131]. У такому формулюванні це протиставлення, вочевидь, є не зовсім коректним. Уточнімо: не варто думати, що Геузі́нха таким робом прагнув до логічного погляду на мову [пор. 16, с. 44, 47]; що фразу слід тлумачити радше в гумбольдтіанському дусі.

⁵ Відомості про Сеймонса та його мовознавчі погляди подає Ван Ессен [див. 9, с. 43–48].

Отож, Геузі́нха мусив шукати нової теми для дисертації. Йому її підказав викладач санскриту, з фаху класичний філолог Якоб Самуел Спее́р (1849–1913). Геузі́нха вже став обережнішим. “Опрацьовуючи матеріал, я повсякчас намагаюся не відступати від рекомендацій проф. Спее́ра, аби уникнути провалу, як із моєю попередньою роботою” [12, с. 464], – повідомляв він санскритолога Ернста Вінді́ша (1844–1918), чий заняття відвідував у Ляйпцізі. Утім, і після оборони дисертації первісна проблематика не давала йому спокою [див. 27, с. 143].

Насамперед Геузі́нха вніс матеріал попередньої студії у двоє положень своєї дисертації 1897 р. Пункт 7-ий звучав так: “Дослідження походження та значеннєвого розвитку слів на позначення чуттєвих сприйнять може не залежати від етимологій, отриманих шляхом формального порівняння”⁶. Пункт 9-ий мав таке формулювання: “Слід припустити в індогерманських мовах схильність до вжитку редуплікованих утворень на позначення круглості, зивання, обертання [15, с. 142; пор. 16, с. 83]. Обидві ці тези Геузі́нха розвинув у статтях, що призначалися для престижного німецького часопису «Індогерманіше Форшунген», заснованого 1892 р. Карлом Бругманном і Вільгельмом Штрайтбергом (1864–1925).

Спочатку Геузі́нха розробив сьоме положення. У жовтні 1898 р. він вислав Бругманнові коротку статтю «Про занедбання лексичного значення порівняльним мовознавством». У супровідному листі від 9 жовтня 1898 р. він заповідав, що слідом за статтею з’являться “кілька окремих семасіологічних⁷ розвідок”, додаючи: “Сподіваюся, що до певної міри революційний характер моєї невеличкої розвідки не стане сам по собі причиною її відхилення”. Бругманн не забарився з відписом. Одкровення молодого нідерландського науковця не надто його вразили. У листі від 11 жовтня 1898 р. він відповів своєму колишньому слухачеві: “Вам слід іще дечого навчитися, перш ніж самому навчати”. Як писав сам Геузі́нха по спливі понад сорока літ у своїх споминах, то не була надто дружня реакція [див. 18, с. 30].

Утім, Геузі́нха не здався легко. У січні 1899 р. він розвинув дев’яте положення у ще одну статтю, намагаючись узасаднити свою поставу раніше зібраними даними про редуплікацію [див. 27, с. 138]. Її назва була «Зву-

⁶ Пор.: “Порівняльне дослідження значень слів, якими окреслюються враження, на підставі їх форми не дозволяє виробити правильного погляду на характер цих слів. Коли метод формального порівняння застосовується до значення, цим спотворюється справжнє життя слів” [16, с. 49].

⁷ Термін *семасіологічний* належить німецькому класичному філологові Крістіанові Карлу Райзі́гу (1792–1829). У його курсі лекцій, виданому 1839 р., семасіологією “названо науку про значення (гр. *sēmasia*), хоча сьогодні уживанішим є конкуренційне щодо нього okreśлення *семантика*” [32, с. 165; пор. 33, с. 33 і наст.]. Слід зауважити, що в Геузі́нхи не рясно було посилань на літературу, присвячену семантиці. Райзі́гова «Латинська семасіологія, або наука про значення» була перевидана 1890 р. як другий том його «Лекцій із латинського мовознавства», але в Геузі́нхи я не знайшов посилань ані на цю книжку, ані на славнозвісний «Начерк семантики» Мішеля Бре́аля (1845–1923), оприлюднений 1897 р.

коповторювальний словотвір». Дякуючи Бругманнові за його коментар із приводу першої статті, Геузі́нха писав йому в листі від 30 січня 1899 р. :

Ваша слухна заввага про те, що я мав би спершу зреалізувати щось зі своєї програми, аби в'яснити, що́ я маю на думці, спонукала мене опрацювати частину зібраного мною матеріалу й зробити з нього статтю, яку я й надсилаю Вам у додатку [11, с. 33].

На його розчарування, ця стаття так само була відхилена⁸, і, як здається, обидві ці відмови вікликали в нього почуття поразки. Відтоді Геузі́нха остаточно навертається до дослідження індійської культурної історії, звідки вимальовується пряма лінія до його славнозвісної «Осені Середньовіччя» [див. 27].

3. Геузі́нха та “Ляйпціг”

Своїй першій мовознавчій статті Геузі́нха приписував “революційний характер”. Можемо ствердити, що молодому гарлемському вчителю історії, коли він надсилав свою роботу до Ляйпціга, аж ніяк не бракувало честолюбства. Протистояння Геузі́нхи молодогограматичному мисленню я вже розглянув був деінде в ширшому контексті [див.: 42, 43, 44]. Отож, тут я обмежуся вказівкою лише на деякі моменти, що на них 26-річний Геузі́нха наголосив у полемічному ключі. Докладніший коментар і загальне тло подає Крул [див. 27, с. 141–143].

Мовознавство, за Геузі́нхою, розбудовує свою систему геть поза живим мовним чуттям. Від чуття відірвався його метод. Одначе, саме як наука історична, задля “пізнання істини” воно потребує “чуття, незалежного від логічної аргументації” [с. 281 у цьому томі]. Мовознавство мусить прагнути до поновного зближення з поезією, каже Геузі́нха, підкреслюючи поетичне, а не логічне походження мови. Первісна людина не володіла якоюсь ідилічною логікою, тобто проекцією, накинутою новочасним мовознавством, завважував Геузі́нха у своєму дисертаційному шкіці [див. 16, с. 44]. Тут він кілька разів схвально цитував і Якоба Грімма (1785–1863), що зазначив був якомсь, мовляв, поезія має дар “умить прозирати потаємні стосунки між речами”. Від такого романтично забарвленого підходу до мови молодогограматики Герман Остгоф (1847–1907) і Карл Бругманн відійшли, вочевидь, уже в їхній знаній «Передмові» до I-го тому «Морфологічних досліджень» (1878 р.), де й з'ясовано в певному сенсі стосунки з Якобом Гріммом [див. 49, с. 207]. Геузі́нха відносив діяльність Грімма до етапу “постання порівняльного мовознавства”, яке проходило свій “безтурботно ідеалістичний, давньонімецько-поетичний дослідницький період” [с. 281 у цьому томі]. Схвально цитування Грімма було, вочевидь, не випадковим.

⁸ Її текст не зберігся. Крул відзначає, що з цією розвідкою був ознайомлений Рудольф Турнейсен (1857–1940), професор порівняльного мовознавства у Фрайбурзькому університеті [див. 27, с. 142]. Про це писав Геузі́нсі 3 лютого 1905 р. Андре Йоллес [див. 11, с. 66].

Однаке в Грімма віднаходиться і такий собі оптимістичний позитивізм, звідки походило певне бачення, що його Геузінха не поділяв, а саме – уявлення про світ мовних форм, який структурує світ значень [див. 3, с. 131]. Для лінгвістики це означало робочу програму, де першество мало належати індуктивному дослідженню мовних форм, а розв’язання інших питань мало б само собою з нього випливати. “Через букву до духа”, – так окреслив цей шлях Август Потт 1867 р. у другому виданні своїх «Етимологічних студій» [див. 46, с. X]. Натомість Геузінха не хотів іти цією дорогою, заперечуючи тим самим т. зв. примат мовної форми, що був вихідною засадою великої частини мовознавчих праць, створених у XIX ст. [див.: 3, с. 131; 4, с. 200].

Нідерландський дослідник закидає тогочасному мовознавству, що воно обмежується археологією, будучи скерованим на “збирання та порядкування поодиноких істин” [с. 282 у цьому томі], тобто атомістичне нагромадження розрізнених даних. У будинку теперішнього мовознавства не замешкаєш [див. с. 281 тут-таки]: бракує погляду на цілокупність споруди. “Коли мистецтво заходить у крайнощі, занепад не за горами” [с. 281–282 тут-таки]. Іншими словами, – в дещо зрадикалізованому переформульованні, – Геузінха передбачав, що порівняльне мовознавство в практикованій тоді формі зайде в глухий кут. Нескінченна індуктивна процедура не веде до проникнення в істоту таких проблем, як походження мови. Наскільки критика робочого методу молодограматиків з боку Геузінха була виправданою – то вже інше питання. Але так чи так він був не єдиним, кого не вдовольняла тогочасна лінгвістика під цим кутом зору.

Окрім того, нинішній спосіб занять мовознавством залишає без розгляду питання, дотичні до “значення та мовного поняттєтворення” [с. 283 тут-таки], і не наближає нас до розв’язання глибинних проблем мови. “Порівняльна етимологія – це суто формальна наука” [16, с. 45], – зазначав був Геузінха кількома роками раніше. Він гадав, що слід облишити рутинне вивчення звука та форми й переорієнтуватися на “дослідження значення та поняттєтворення” [с. 285 у цьому томі], які можна проводити незалежно від формального порівняння мов; тоді можна не чекати, доки будуть завершені студії в ділянці звука та форми. У зв’язку з цим Геузінха виступав за “застосування засадничо інакшого методу” [див. с. 282 тут-таки], а саме – семасіологічного⁹. Приміром, корені слід вивчати не лише чисто порівняльно, але й запитувати себе: що являє собою корінь із філософічного та психологічного погляду? Коротко кажучи, Геузінха вважав, що панівний етимологічно-порівняльний підхід не годиться для досягнення цілей, які ставив він сам; чільним мовознавцем він закидав односторонність і, як наслідок, байдужість до “щонайцікавіших” проблем, а саме – “поняттєтворення” та “вираження уявлень” [с. 283 у цьому томі].

⁹ Упровідна частина дисертаційного шкiцу, складеного Геузiнхою 1896 р., була покликана “наголосити на доцiльностi семасiологiчного методу поза всякою залежностю вiд порiвняльної етимологiї” [16, с. 58].

Стисло підсумуймо сказане: численні мовознавчі праці в ХІХ ст. були спрямовані на індуктивне дослідження звуків і форм. Уважалося, що після успішного завершення студій такого ґатунку решта питань розв'яжуться самі собою або з'явиться можливість їх розв'язання. Геузі́нха мав щодо цього неабиякі сумніви; він дотримувався думки, що дослідження мовного значення та поняттєтворення може й мусить здійснюватися геть інакше, незалежно від вивчення форм.

Славіст Август Лескін (1840–1916), на чій заняття з литовської мови ходив у Ляйпцізі Геузі́нха, закарбував був 1876 р. висновок із обстоюваної молодогограматиками тези про безвинятковість звукових законів (мовні зміни відбуваються за чіткими законами) у таких словах: “Якщо припустити ... довільні й випадкові відхилення, які не надаються до взаємозалежності, це означало б, у ґрунті речі, що об'єкт дослідження, мова, не підлягає науковому пізнанню” [10, с. 15–16]. Скільки місця залишається за такого підходу для химернуватого на вигляд поетично-асоціативного чинника в розвитку мови? Подивившись на дисертаційний шкід, написаний Геузі́нхою 1896 р., побачимо його прагнення простежити, як певні явища породжують певні настрої та як ці настрої потім ословлюються в різних мовах. Він визнавав деяку невизначеність упроваджуваних заради цього понять і класифікаційних критеріїв [див. 16, с. 59]. Зроблений ним наголос на поетичному мовотворенні – “адже мова неодмінно являє собою поетичну творчість” [див. с. 281 у цьому томі] – приводить на пам'ять романтичні ідеї про походження мови (первісну людину-поета) таких літературів-вісімдесятників, як Віллем Клос (1859–1938) чи Герман Хортер (1864–1927). Наприкінці ХІХ ст. це все вже здається трохи застарілим, якщо покластися на оцінку Бріґітте Нерліх, подану в її монографії «Семантичні теорії в Європі (1830–1930 рр.)» [див. 33]. Тому цілком можна зрозуміти і сумніви наміченого Геузі́нхою керівника, статечного Сеймонса, й несхвалення Бругманном обох надісланих статей¹⁰.

4. Геузі́нха та переорієнтація лінгвістики на зламі ХІХ–ХХ ст.

Деінде я показав, що Геузі́нха напевно не був першим нідерландцем, у кого виклика́ла незгоду та спрямованість, яку обрало собі в ХІХ ст. німецьке мовознавство [див. 35]. Наприклад, іще в 50-х рр. нідерландський

¹⁰ Завважмо, що Бругманн, який ближче до кінця своєї наукової кар'єри дедалі більше цікавився питаннями семантики, опублікував був, зрештою, 1894 р. власну студію про вираження поняття цілісності в індогерманських мовах, окресливши її в підзаголовку як “семасіологічно-етимологічне дослідження”. Тут він стверджував важливість систематичної праці з вивчення значень, у рамках якої цілокупність висловлюваних уявлень упорядковується згідно з певними принципами, а “поодинокі поняття чи групи понять розглядаються у своєму історичному розвитку в якомога більшій кількості мов”, для лексикографії та етимології [33, с. 269]. Повідомлення про Бругманнову розвідку з'явилося 1895 р. у виданні «Індогерманіше Форшунген: Анцайгер» [див. 21, с. 17–19]. Отож, Геузі́нха, можливо, знав цю працю й саме тому звертався до Бругманна, а не до когось іншого, хоча жодних згадок про неї немає ні в тексті надісланої статті, ні в листуванні.

класичний філолог Гендрік Ян Нассау (1791–1873) не раз критично висловлювався про “теперішній спосіб студіювання мови багатьма німцями, зокрема й молодими”. У них, казав Нассау, “спостерігається перекіс у бік етимологічної ділянки граматики та мови”. Те, що робить, приміром, Якоб Грім, – це “вивчення мовних старожитностей”, мовна археологія; але ж археологія являє собою лише допоміжний засіб, а не істоту справи. Німецьке мовознавство зосереджується на давніх мовних формах, тоді як сутність мови та володіння мовою полягає в значенні слів і виразів, а насамперед – у способі ословлення кожним народом власних уявлень. То є найвища та найважча частина мовного знання. Такою була постава Нассау [див.: 42, с. 335–337; 35, с. 304–308].

У 1915 р. нідерландський мовознавець Ян Петрус Бенямін Йосселін де Йонг (1886–1964) зазначав, що “вже опинилася під загрозою непорушна віра в слухність засад “молодограматичної” школи, яка донедавна методологічно панувала в індогерманістиці” [23, с. 87]. Те, що мовознавці в різних країнах Західної Європи дедалі більше усвідомлювали обмеженість історико-порівняльних мовних студій передовсім німецького штибу, увиразнилося в останній декаді XIX ст. [див. 2]. Якщо брати Нідерланди, то я називав праці таких сучасників Геузіньхи, як Ян Маріус Гохфліт (1860–1924) і Якобус Ван Хіннекен (1877–1945), що кожен із них по-своєму картав “пруську збирацьку науку” (Ван Хіннекен) [див. 36, 37, 38].

Мовознавчі намагання Геузіньхи в останні п’ять років позаминулого століття, вочевидь, теж укладаються в ці рамці. Фактично вони свідчили, що “Бругманнова доба” наближається до свого кінця, але наврод чи могли означати, навіть у разі успіху, “не що інше, ніж наукову революцію” [27, с. 130], як із надмірним захватом пише Крул. Зрештою, можна б поставити питання, а чи взагалі мали місце справжні революції в новочасному мовознавстві, – але менше з тим. Стандартна інтерпретація в оглядах історії мовознавства (мабуть, не зовсім слухна) полягає в тому, що з початком нового століття в мовознавстві стався коперніканський переворот, спричинений появою 1916 р. «Курсу загальної лінгвістики» Фердінана де Соссюра (1857–1913), сучасника Геузіньхи, старшого від нього на п’ятнадцять років, про чий широкославні тоді праці в галузі історичної граматики [див. 31] Геузіньха знав – ба й згадував Соссюра у своїй розвідці, писаній 1898 р. Та якщо порівняти ненадруковані мовознавчі розвідки Геузіньхи з працею Соссюра, так само супротивника молодогограматичної школи, виявиться, що остання містить геть інакшу мовну концепцію, просякнуту логіцизмом. Отож, мені бачиться, що женецькому професорові йшлося в «Курсі» про інші проблеми, ніж ті, що переповнювали думки його пізнішого хронінгенського колеги [див.: 22, с. 293; 4, с. 181–218].

Так чи так, Геузіньха по-своєму взяв участь у виконанні однієї з Соссюрових настанов мовознавству: “Завданням лінгвістики є [...] окреслення свого предмету і визначення самої лінгвістики” [1, с. 16].

5. Коротка видавнича нотатка

Текст розвідки «Про занедбання лексичного значення порівняльним мовознавством» подається за рукописом, що зберігається в бібліотеці Лейденського університету (архів Геузіньхи)¹¹. Вочевидь, то є передостанній варіант тексту, що його Геузіньха надіслав Бругманнові. Підкреслені автором місця подано письмівкою; викреслені – опущено. Коротка бібліографія являє собою моє доповнення.

Як завважив Крул, німецька мова Геузіньхи не є бездоганною [див. 26, с. 141]. На мою думку, відготовувати граматичні та правописні помилки Геузіньхи було б недоречно. Насамкінець складаю подяку добродієві Й. Кістові з Велпа за наданий від імені спадкоємців Геузіньхи дозвіл на друк.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Cosyop Ф. де*. Курс загальної лінгвістики. – Київ, 1998.
2. *Aarsleff H.* From Locke to Saussure. Essays on the Study of Language and Intellectual History. – London, 1982.
3. *Bakker D. M.* De grammatica in de negentiende eeuw // *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. – Den Bosch, 1977. – Blz. 113–160.
4. [*Bakker D. M.*] De macht van het woord. Een selectie uit het werk van D. M. Bakker. – Amsterdam, 1988.
5. *Boer P. den.* Huizinga's oog // *Bulletin: Geschiedenis, Kunst, Cultuur*. – 1995. – Jrg. 4. – Afl. 3: Huizinga 1995. – Blz. 12–29.
6. *Bos J. J. M., Lof N. J. P. van der.* Inventaris van het archief van Prof. Dr. Jan te Winkel (1847–1927). – 's-Gravenhage, 1984.
7. *Einhäuser E.* Die Junggrammatiker. Ein Problem für die Sprachwissenschaftsgeschichtsschreibung. – Trier, 1989.
8. *Elffers E.* Centraal en marginaal: Jan te Winkel als grammaticus // *Eerste Amsterdams Colloquium Nederlandse Taalkunde*, 10 en 11 december 1997. – Amsterdam, 1998. – Blz. 51–71.
9. *Essen A. J. van.* E. Kruisinga. A Chapter in the History of Linguistics in the Netherlands. – Leiden, 1983.
10. *Helbig G.* Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. – Reinbeck, 1975.
11. *Huizinga J.* 1934–1945. Briefwisseling. – Utrecht, 1989. – Deel I: 1894–1924.
12. *Huizinga J.* Briefwisseling. – Utrecht, 1991. – Deel III: 1934–1945.
13. *Huizinga J.* [Peu.] C. C. Uhlenbeck, Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache. Erster Band. Amsterdam 1898 // *Museum*. – 1899. – Jhg. 7. – 1 March. – Col. 12–14.
14. *Huizinga J.* [Peu.] C. C. Uhlenbeck, Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache. Zweiter Band. Amsterdam 1899 // *Museum*. – 1900. – Jhg. 7. – 12 February. – Col. 353–354.

¹¹ Антон Ван Дер Лем у своєму загалом дуже доброму описі цього архіву позначає цей рукопис як “неопублікований” [29, с. 58, № 33 III], хоча він вийшов друком 1992 р. в щорічнику «Воргтанг» (т. 13) разом із цією впровідною статтею, яка являє собою доопрацьований варіант частини нашої доповіді на 9-ій щорічній конференції Товариства з дослідження історії мовознавчої думки ім. Генрі Світа (Кеймбрідж, 4–7 вересня 1992 р.). Принагідно складаю подяку Рут Бронс-Алберт і Франкові Вонку за їхні коментарі з германістичних питань. Докладніше Геузіньху-мовознавця розглянуто в іншій моїй студії [див. 42, 43, 44].

15. *Huizinga J.* De Vidūsaka in het Indisch toneel // *Huizinga J.* Verzamelde Werken. – Haarlem, 1948. – Deel I. – Blz. 45–143.
16. *Huizinga J.* Inleiding en opzet voor studie over licht en geluid. – Amsterdam; Münster, 1996.
17. *Huizinga J.* Laatste spellingronde? // *Huizinga J.* Verzamelde Werken. – Haarlem, 1951. – Bd. VIII. – Blz. 553–559.
18. *Huizinga J.* Mijn weg tot de historie // *Huizinga J.* Verzamelde Werken. – Haarlem, 1948. – Bd. I. – Blz. 11–42.
19. *Huizinga J.* Open brief aan H. A. Höweler // *Huizinga J.* Verzamelde Werken. – Haarlem, 1951. – Bd. VIII. – Blz. 546–548.
20. *Huizinga J.* Über die Vernachlässigung der Wortbedeutung in der vergleichenden Sprachwissenschaft // Voortgang, jaarboek voor de Neerlandistiek. – 1992. – Bd. XIII. – Blz. 205–210.
21. Indogermanische Forschungen: Anzeiger. – 1895. – Jg. 5.
22. *Jordan I.* An Introduction to Romance Linguistics. Its Schools and Scholars. – London, 1937.
23. *Josselin de Jong J. P. B. de.* Geschiedenis der taalwetenschap // Geschiedenis der wetenschappen. – Baarn, 1915. – Blz. 61–92.
24. *Koerner K.* 1876 as a Turning Point in the History of Linguistics // *Koerner K.* Towards a Historiography of Linguistics. Selected Essays. – Amsterdam, 1978. – P. 189–209.
25. *Koops W. R. H.* Het onderwijs in de moderne talen aan de Rijksuniversiteit te Groningen van 1877 tot 1921. – Groningen, 1980.
26. *Krul W. E.* Het leven der woorden. Taalkunde en geschiedenis in Huizinga's vroegste wetenschappelijke werk // Bijdragen en medelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden. – 1989. – Jhg. 104. – Blz. 365–379.
27. *Krul W. E.* Het leven der woorden. Taalkunde en geschiedenis in Huizinga's vroegste wetenschappelijke werk // *Krul W. E.* Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van J. Huizinga. – Groningen, 1990. – Blz. 123–150.
28. *Krul W. E.* In de beweging. Johan Huizinga als Gronings student 1891–1895 // *Krul W. E.* Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van J. Huizinga. – Groningen, 1990. – Blz. 62–122.
29. *Lem A. van der.* Inventaris van het archief van Johan Huizinga. Bibliographie 1897–1997. – Leiden, 1998.
30. *Lem A. van der.* Johan Huizinga. Leven en werk in beelden & documenten. – Amsterdam, 1993.
31. *Lubotsky A.* Van taalreconstructie naar taaltheorie. Indogermanisch werk van F. de Saussure en zijn Cours de linguistique générale // Forum der Letteren. – Jhg. 33. – Blz. 5–10.
32. *Marouzeau J.* Lexique de la terminologie linguistique. – Paris, 1933.
33. *Nerlich B.* Semantic Theories in Europe 1830–1930. From Etymology to Contextuality. – Amsterdam; Philadelphia, 1992.
34. *Noordegraaf J.* Andere woorden; verzet tegen “Kollewijn” in de jaren dertig // De binnenbouw van het Nederlands. – Dordrecht, 1992. – Blz. 263–271.
35. *Noordegraaf J.* From Myth to History. On the Reception of German Historical Grammar in Nineteenth-Century Dutch Linguistics // La linguistique entre mythe et histoire. Actes des journées d'étude organisées les 4 et 5 juin 1991 à la Sorbonne en l'honneur de Hans Aarsleff. – Münster, 1993. – P. 297–317.
36. *Noordegraaf J.* Hoogvliet versus van Ginneken Dutch Linguistics Around the Turn of the Century // Historiographia Linguistica. – 1988. – Vol. XV. – P. 207–238.

37. *Noordegraaf J.* Hoogvliet versus van Ginneken. Dutch Linguistics Around the Turn of the Century // *Noordegraf J.* The Dutch Pendulum. Linguistics in the Netherlands 1740–1900. – Münster, 1996. – P. 99–129.
38. *Noordegraaf J.* Hoogvliet versus van Ginneken. Dutch Linguistics Around the Turn of the Century // The History of Linguistics in the Low Countries. – Amsterdam; Philadelphia, 1992. – P. 273–304.
39. *Noordegraaf J.* Johan Huizinga (1872–1945) on Spelling and Linguistics // Henry Sweet Society Newsletter. – 1992. – Issue 19. – P. 14–15.
40. *Noordegraaf J.* Kollewijn, Roeland Anthonie // Biografisch Woordenboek van Nederland. – 's-Gravenhage, 1989. – Deel 3. – Blz. 351–352.
41. *Noordegraaf J.* Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw. – Dordrecht, 1985.
42. *Noordegraaf J.* “On Light and Sound” Johan Huizinga and 19th-century linguistics // ‘Wat oars as mei in echte taal’. Fryske Stúdzjes ta gelegenheid fan it ôfskie fan prof. dr. A. Feitsma as heechlearaar Fryske Taal en Letterkunde. – Ljouwert, 1994. – P. 163–185.
43. *Noordegraaf J.* “On Light and Sound” Johan Huizinga and 19th-century linguistics // *Noordegraf J.* The Dutch Pendulum. Linguistics in the Netherlands 1740–1900. – Münster, 1996. – P. 130–158.
44. *Noordegraf J.* “Over licht en geluid”. Johan Huizinga en de negentiende-eeuwse taalkunde // *Noordegraaf J.* Oorsprong en ideaal. Opstellen over taalzoekers. – Münster, 1995. – Blz. 89–120.
45. *Noordegraf J., Tros E.* Huizinga honderd jaar later // *Huizinga J.* Inleiding en opzet voor studie over licht en geluid. – Amsterdam; Münster, 1996. – Blz. 9–40.
46. *Pott A. F.* Wurzel-Wörterbuch der Indogermanischen Sprache. – Detmold, 1870. – Bd. 2: Wurzeln mit consonantischem Ausgange. – Abth. 2.
47. *Schillings A.* Professor Jan te Winkel // Het Leven. – 1918. – Jhg. 13. – Afl. 11 (12 maart). – Blz. 357.
48. *Schmitt R.* Friedrich Bechtel (1855–1924) // *Historiographia Linguistica.* – Vol. 6. – P. 129–135.
49. Sprachwissenschaft des 19. Jahrhunderts. – Darmstadt, 1977.

*Переклав з нідерландської
Сергій Вакуленко*

Перекладено за виданням:

Noordegraaf J. Uit het verleden van een historicus. De taalkundige ambities van de jonge Huizinga // *Noordegraaf J.* Van Hemsterhuis tot Stutterheim: over wetenschapsgeschiedenis. – Münster, 2000. – Blz. 92–104.